

Nico Van Campenhout
historicus

Barbara Henkes blijkt terug op een halve eeuw geschiedschrijving

Barbara Henkes (°1955) neemt op donderdag 21 april 2022 officieel afscheid als universitair docent aan de Rijksuniversiteit Groningen. In de jaren 1970 had zij er geschiedenis en criminologie gestudeerd. Nadien was ze in diverse dienstverbanden werkzaam als journalist-publicist en als wetenschappelijk onderzoeker, meestal in Nederland maar ook in Duitsland. In 1995 promoveerde zij aan de Universiteit van Amsterdam tot doctor in de geschiedenis. Vanaf 2005 was de in de Nederlandse hoofdstad wonende historica universitair docent bij de leerstoelgroep Contemporaine Geschiedenis van haar Groningse alma mater. De laatste jaren doceerde zij er hoor- en werkcolleges over *political and cultural transfer in the*

age of imperialism and decolonisation, oral history, cultuurgeschiedenis en politieke cultuur.

Barbara Henkes publiceerde onder meer over vrouwen- en migratiegeschiedenis, mondelinge geschiedschrijving, biografisch onderzoek, de Tweede Wereldoorlog en in het afgelopen decennium vooral over de verhouding tussen Nederland en Zuid-Afrika en de betrokkenheid van Nederland bij de slavernij. Zij was redactielid of is dat nog van onder andere het *Biografisch Woordenboek Nederland*, de reeks *Migratie- en Etnische Studies*, het *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* en *Historia*, het tijdschrift van de Historical Association of South Africa. Barbara Henkes was in de jaren 1980 een tijdlang lid van de Communistische Partij Neder-

Barbara Henkes (<https://knhg.nl/2020/05/13/lid-aan-het-woord-barbara-henkes/>)

land (CPN). Na de opheffing ervan in 1991 werd zij bestuurslid van de Stichting tot behoud en beheer van de archieven van de CPN, die worden bewaard in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. In de herfst van vorig jaar vernam ik dat Barbara Henkes, die ik ken sinds het begin van deze eeuw, was begonnen aan haar laatste academiejaar als universiteitsdocent. Ik contacteerde haar voor een interview over haar bedrijvigheid als historicus tijdens de voorbije decennia en zij toonde zich daar graag toe bereid. Het vraaggesprek verliep online, met diverse e-mails over en weer en resulteerde uiteindelijk in wat hieronder volgt.

Waar komt uw belangstelling voor geschiedenis vandaan en op welke manier heeft die zich ontwikkeld?

Toen ik op de middelbare school zat, overwoog ik om psychologie te studeren met de bedoeling 'de mens' beter te leren begrijpen. Tijdens een zogenaamd tussenjaar in Groot-Brittannië, na mijn eindexamen en voorafgaand aan mijn universitaire studietijd, bedacht ik dat ik niet enkel 'de mens' maar ook 'de wereld' beter wilde leren begrijpen. Dat klinkt achteraf nogal prentieus, maar ik denk dat het vooral naïef was. Daar is op zich weinig op tegen als het je in een inspirerende richting voert, in mijn geval naar de studie geschiedenis.

Aan het begin van die studie ontdekte ik de sociale wetenschappen en dacht ik even dat ik een foute studiekeuze had gemaakt. Spoedig werd mij echter duidelijk dat er zoiets als sociale geschiedenis bestond. Als bijvakken koos ik voor (media)sociologie, polemologie en criminologie. Daar heb ik veel van geleerd, maar ik voelde me in toenemende mate een geschiedschrijver. Ook omdat ik actief werd in de werkgroep emancipatorische geschiedenis van de Groningse Actiegroep Activering en redactielid werd van het historisch tijdschrift *Groniek*. Wij organiseerden discussies over wat toen nog vrouwengeschiedenis werd genoemd, over homogeschiedenis, *oral history* en meer in het algemeen over *history from below*¹. Wij vroegen ons af hoe gebeurtenissen en posities in het verleden hedendaagse verhoudingen hebben beïnvloed en, andersom, hoe de actualiteit onze blik op het verleden en de keuze voor bepaalde historiografische thema's in sterke mate heeft gevormd. Die tango tussen afstand nemen en dichterbij halen van het verleden vind ik fascinerend en inspirerend voor mijn werk als historicus.

Hoe kijkt u terug op uw politiek-maatschappelijke engagement tijdens wat uw vakgenoot Hans Righart (1954-2001) omschreef als ‘de eindeloze jaren zestig’?

Ik heb met enthousiasme geleerd van dat politiek-maatschappelijke engagement in de jaren 1970 en heb het mee vormgegeven. Ook daarna overigens en tot op de dag van vandaag. Dat engagement reken ik dan ook niet tot mijn verleden, al heeft het in de loop der jaren wel andere vormen aangenomen. Bepaalde discussies keren ook weer terug. Zo hanteerde de feministische vrouwen(studies)beweging aanvankelijk een tamelijk scherpe tweedeling tussen mannen en vrouwen. Die dichotomie was evenwel niet houdbaar. Niet alleen vanwege de onderlinge verschillen en confrontaties tussen vrouwen, maar ook omdat duidelijk werd dat de verschillen tussen man en vrouw helemaal niet zo absoluut bleken te zijn. Om daar meer recht aan te doen, werd het begrip ‘gender’ als historische (en niet-fysieke) categorie geïntroduceerd. Dat was een ontwikkeling waar de huidige lhbtq+-beweging op door kon gaan.² Wat niet wegneemt dat zowel vroeger als vandaag mannelijkheid en vrouwelijkheid ongelijk worden gewaardeerd.

Het ging in de jaren 1970 zeker niet alleen om mijn betrokkenheid bij het feminisme. Klasse en kleur of de destijds in Nederland ongebruikte categorie ‘ras’ vormden evengoed thema’s in mijn kijk op de wereld. Ook zij ontwikkelden mijn behoefte om op zoek te gaan naar gemarginaliseerde stemmen in de geschiedschrijving en om de dynamiek van ongelijke machtsverhoudingen te doorgronden.³

Hoe bent u ertoe gekomen om de migratie van Duitsland naar Nederland en die van Nederland naar Zuid-Afrika te bestuderen?

De weg die in 2020 uiteindelijk leidde tot mijn boek *Negotiating Racial Politics in the Family: Transnational Histories touched by National Socialism and Apartheid* is een verhaal van vier decennia. Misschien moet ik eerst laten zien hoe het ene onderzoek de thematiek en de aanpak van het volgende mee bepaalde. Vervolgens leg ik uit hoe ik beide onderzoeksthema’s, het nationaalsocialisme en de apartheid, heb gecombineerd.

Voor mijn afstudeerscriptie *Verdoemden in Hongers’ sfeer. Werkloosheid en criminaliteit in de jaren dertig* (1980) vormden processen-verbaal van de Groningse politie het uitgangspunt.⁴ Ik selecteerde de geverbaliseerden die als werkloos te boek stonden. Geïnspireerd door het werk van de Britse historicus Eric Hobsbawm (1917-2012), in het bijzonder *Bandits* uit 1969 en *Primitive Rebels* uit 1965, vroeg ik mij af in hoeverre de confrontaties met het wettelijk gezag van de betrokkenen konden worden gezien als een vorm van verzet tegen hun gemarginaliseerde maatschappelijke positie. Dankzij inhoudelijke analyse van hun verklaringen kon ik laten zien dat veel van die wetsovertredingen direct verband hielden met hun werkloosheid. Zo had iemand een ambtenaar van de uitkerende instantie over de balie getrokken omdat zijn steun gekort was. Een andere had een koe uit de wei gestolen om die op de markt te verkopen en zijn acute financiële nood te lenigen.

Er was nóg iets dat mij bezighield, en dat had alles te maken met mijn groeiende interesse voor de plaats van vrouwen in de geschiedschrijving. Vrouwen kwamen

zelden met de politie in aanraking en stonden ook zelden als werkloos geregistreerd. Elke keer dat ik een vrouw tegenkwam in deze processen-verbaal maakte ik aantekeningen. Het viel me op dat het vaak ging om dienstmeisjes die door hun mevrouw beschuldigd waren van diefstal van kleinigheden: een haarborstel of een paar handschoenen, dat soort zaken. Hieruit vloeiende voort dat ik meer wilde weten over de relatie tussen de mevrouw en het dienstmeisje, en meer in het algemeen over het persoonlijke dienstverband waarbij de levens van twee vrouwen uit verschillende klassen elkaar raakten. Dat onderzoek mondde uit in een populairwetenschappelijk boek en in 1985 in de reizende tentoonstelling 'Kaatje ben je boven? Nederlandse dienstbodes 1900-1950', waaraan ik heb gewerkt samen met historica Hanneke Oosterhof van het toenmalige Museum Marialust in Apeldoorn.

Voor dat onderzoek voerde ik gesprekken met vooroorlogse dienstmeisjes die inmiddels op leeftijd waren. Zij vertelden over hun Duitse collega's die tijdens het interbellum naar Nederland waren gemigreerd en bereid bleken om voor weinig geld meer werk te verrichten. Zij waren concurrenten, ook op het vlak van de liefde. Daarnaast hoorde ik vaak dat deze vrouwen voor de nazi's zouden hebben gespioneerd. De naoorlogse persoonlijke herinneringen aan deze vrouwen van Duitse herkomst, die en masse als een soort Mata Hari's werden weggezet, begonnen mij te fascineren, temeer omdat er in de historiografie nog geen aandacht was besteed aan deze groep arbeidsmigranten uit de jaren 1920 en 1930. Dat heeft geleid tot mijn proefschrift *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes in Nederland 1920-1950* (1995). Daarin onder-

zocht ik de betekenis van de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland en hoe de Duitse bezetting later de positie van (voormalige) Duitse dienstmeisjes in Nederland beïnvloedde.⁵ Niet enkel klasse en gender, maar ook uiteenlopende vormen en vermenging van nationale en politieke identificaties vormden belangrijke elementen in deze studie. Ik analyseerde individuele herinneringen en doorzocht archieven van instanties die zich met opvang en begeleiding van die vrouwen hadden beziggehouden, zowel in Nederland als in Duitsland.

Nationale en politieke identificaties stonden opnieuw centraal in mijn wetenschapshistorisch onderzoek naar de opkomst en institutionalisering van de volkskunde in Nederland tijdens het interbellum. Dat gebeurde in nauwe samenwerking met wetenschappers met gelijkaardige projecten in Vlaanderen en Duitsland.⁶ De institutionalisering van een nieuwe discipline aan de universiteiten bleek onherroepelijk samen te hangen met politieke ontwikkelingen die deze evolutie stimuleerden. In dit geval had de Eerste Wereldoorlog een sterke impuls gegeven aan de vraag hoe de nationale eenheid versterkt zou kunnen worden. Vragen over het Nederlandse 'volkskarakter' en de culturele 'eigenheid' van Nederland ten opzichte van de buurlanden stonden centraal. Ook de vraag naar overeenkomsten en verschillen tussen Nederland en Vlaanderen – de Lage Landen – speelde daarin een rol.

Ideeën over een Groot-Germaanse eenheid van Nederland met Vlaanderen en Duitsland maakten in toenemende mate deel uit van de onderlinge, transnationale uitwisseling tussen volkskundigen in de jaren 1930. Dat laatste aspect werd dominant in de zogenaamde *Westforschung* en onont-

Cover van de publicatie *Kaetje ben je boven?*

koombaar nadat de nazi's in 1940 Nederland en België bezet hadden. De volkskunde bood een handvat om te laten zien dat de Nederlandse en Vlaamse cultuur onlosmakelijk verweven waren met die van Duitsland en dat beide landen dus thuishoorden in het Derde Rijk. Ik volgde de biografische trajecten van vier Nederlanders die betrokken waren bij de ontwikkeling, uitbouw en propagering van volkskundig onderzoek. Hun werkzaamheden en ambities brachten hen dicht bij dat Groot-Germaanse gedachtegoed. Tegelijk was het fascinerend om te zien welke uiteenlopende posities zij uiteindelijk zouden innemen ten aanzien van het nationaalsocialisme.⁷

Na dit onderzoek wilde ik meer weten over de legitimaties waarmee een substantieel deel van de bevolking op basis van raciale categorieën buiten een nationale gemeenschap kon worden gesloten en welke vormen van protest daartegen werden gemobiliseerd. Omdat, naast een repressief overheidsbeleid, sociale netwerken een doorslaggevende rol konden spelen, besloot ik mij te richten op verwantschapsnetwer-

ken die zich over verschillende naties met uiteenlopende politieke regimes uitstrekten. Dat bracht mij terug op het terrein van de migratiegeschiedenis. Eerder had ik gezien hoe vrouwen van Duitse herkomst in Nederland tijdens

en na de bezetting vanuit verschillende hoeken werden 'vastgeketend' aan een welbepaalde Duitse identiteit, wat hun politieke oriëntatie ook was. Bovendien werden zij gewantrouwd vanwege de banden die zij onderhielden met hun land van herkomst en hun verwanten, zelfs als die tegen de nazi's gekant waren.

Vervolgens vatte ik een studie aan over Nederlanders die na de Tweede Wereldoorlog naar Zuid-Afrika emigreerden. Hoe verhielden zij zich tot een Zuid-Afrikaans beleid dat de zwarte meerderheid van de bevolking marginaliseerde? Welke rol speelde koloniale beeldvorming over Afrikanen als 'minder ontwikkelden' bij de acceptatie en legitimatie van deze discriminatie? Hoe verhielden zij zich tot familieleden in Nederland, waar men zich vanaf de jaren 1960 in toenemende mate kritisch opstelde tegenover het apartheidsregime?

Dat ik voor Zuid-Afrika koos en niet voor een andere *settler society* zoals de Verenigde Staten, waar racisme na 1945 evengoed aan de orde van de dag was, had te maken met een fenomeen dat ik in mijn

onderzoek naar de volkskunde had leren kennen: de zogenaamde ‘stamverwantschap’ tussen Nederlanders en Vlamingen, die zich niet beperkte tot de Lage Landen aan de Noordzee, maar die ook Zuid-Afrika omvatte. Althans, voor zover het de witte, Afrikaans sprekenden onder de bevolking betrof.⁸ Die ‘Groot-Nederlandse’ identificatie had een vlucht genomen rond de Zuid-Afrikaanse Oorlog (1899-1902). Toen sympathiseerden nogal wat Nederlanders en Vlamingen met de witte bevolking in de Boerenrepublieken die zich verzette tegen de annexatiedrang van de Britten.⁹ Ook nadat de Boerenrepublieken in 1910 onder de vlag van de Unie van Zuid-Afrika waren samengevoegd met de Britse kolonies Kaap en Natal, zou die nationalistische identificatie met witte Afrikaners nooit helemaal verdwijnen.¹⁰

Precies de groep die zich als Afrikaners onderscheidde van de rest van de witte bevolking voerde in 1948 het apartheidsbewind in om de sinds de koloniale bezetting bestaande, raciale scheidslijn te verabsoluteren. Ik vroeg me af wat de naoorlogse Nederlandse emigranten dreef, in hoeverre het idee van een ‘Groot-Nederlandse’ verwantschap met de Afrikaners daarbij als motor fungeerde en met welke bevolkingsgroepen zij zich na aankomst uiteindelijk identificeerden? Onvermijdelijk kwam ik met dit onderzoek opnieuw terecht in een gewelddadig cultureel en politiek krachtenveld: dat van de apartheid, waar raciale categorieën allesbepalend waren voor de maatschappelijke posities die ingenomen konden worden. Ik onderzocht de ervaringen van toen met egodocumenten zoals reisverslagen, brieven en dagboeken en probeerde ook persoonlijke herinneringen op te roepen via interviews. Op die manier

hoopte ik te begrijpen hoe de betrokkenen een halve eeuw later terugkeken op hun eigen positie in de Zuid-Afrikaanse samenleving. Daarnaast probeerde ik aan de weet te komen welke rol de invloed van de toenemende kritiek daarbij speelde, met name die van verwanten en bekenden in Nederland.

Deze lange omweg was nodig om de vraag te kunnen beantwoorden hoe ik ertoe kwam om de migratie van Duitsland naar Nederland en die van Nederland naar Zuid-Afrika samen te brengen in één publicatie. Eigenlijk ging het niet zozeer om de combinatie van twee migratieonderzoeken, maar wel om de voortzetting van mijn onderzoek naar de omgang met vormen van in- en uitsluiting op nationalistische en raciale gronden tijdens gewelddadige regimes. Ik heb het *overt racism* (openlijk racisme) van beide regimes, zoals de Amerikaanse historicus George Fredrickson (1934-2008) het heeft genoemd, bewust niet met elkaar willen vergelijken. Dat is al gedaan door anderen vóór mij. Bovendien heeft het iets van appels met peren vergelijken. Wat niet wegneemt dat er overeenkomsten in het racistische beleid en de uitwerking ervan bestonden tussen het nationaalsocialistische en het apartheidsbewind. Met de omschrijving *touched by* in de ondertitel van mijn boek uit 2020 heb ik willen benadrukken dat het gaat om verschillende narratieven die elkaar toch raken. Zo riepen de anti-apartheidsbewegingen geregeld de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, het nationaalsocialisme en het antisemitisme op. Omgekeerd was het heersende discours over de Shoah van invloed op de mobilisatie van protesten tegen de apartheid in Zuid-Afrika.

Welke inzichten hebt u overgehouden aan uw studies over de Nederlandse volkskunde, in het bijzonder tijdens het interbellum?

In de slotbeschouwing van mijn boek *Uit liefde voor het Volk* heb ik aangegeven hoe de opkomst en ontwikkeling van de volkskunde als wetenschappelijke discipline van het begin af verweven was met wat tegenwoordig 'identiteitspolitiek' wordt genoemd. Door cultuur als vanzelfsprekend te koppelen aan taal, natie, stam, ras en volksaard hebben volkskundigen bijgedragen aan de constructie van eenduidige nationale, regionale en etnische identiteiten. Het is belangrijk om de verwevenheid van het wetenschappelijke en het politieke kritisch te blijven bestuderen, ook binnen een vakgebied als de geschiedschrijving. Waarmee ik bedoel dat historici zich voortdurend moeten bezinnen over hun positie op het raakvlak van die twee 'velden', zoals de Franse filosoof en socioloog Bourdieu (1930-2002) ze noemt.

De opvattingen uit de eerste helft van de 20e eeuw over 'de' Nederlandse volksaard, cultuur of identiteit zijn in de 21e eeuw opnieuw actueel. Als het gaat over de vraag wie wel of geen deel (mogen) uitmaken van de nationale gemeenschap, wordt steeds gehamerd op het belang van de beheersing van 'de' Nederlandse taal en het zich eigen maken van 'de' Nederlandse cultuur.

Goed kunnen functioneren in de huidige Nederlandse samenleving vereist echter ook kennis van verschillende (regionale of niet-Nederlandse) culturen en talen in uiteenlopende contexten. Er zullen nooit absolute criteria kunnen worden geboden waarmee 'echte' of potentiële Nederlanders – hetzij nieuwkomers of gevestigden – van anderen kunnen worden onderscheiden. Daarom moeten we beducht zijn voor de

mate waarin subjectieve gevoelens van identificatie of angst politieke besluitvorming over uitsluiting dan wel opname van groepen buitenlanders, zoals vluchtelingen, expats en arbeidsmigranten, domineert. Net zoals wij beducht dienen te zijn voor het wetenschappelijk onderbouwen van dat beleid met statische opvattingen over 'de' Nederlandse cultuur, inclusief onder meer taal en religie.¹¹

In welke mate kan de Tweede Wereldoorlog worden beschouwd als een moment van discontinuïteit?

De vraag naar continuïteit of discontinuïteit vind ik niet zo productief. In alle periodes, zeker ook tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, kan je zowel continuïteit als discontinuïteit aanwijzen in vormen van in- en uitsluiting. Wat de Tweede Wereldoorlog discontinu maakt, is het extreme, fabrieksmatige geweld tegen mensen, die als 'jood', 'zigeuner' of 'gehandicapt' werden gecategoriseerd en gestigmatiseerd. In eerste instantie richtte dat geweld zich tegen mensen met een fysieke of psychische beperking, die onder het nationaalsocialistische bewind al vóór de oorlog 'simpelweg' vermoord werden. Vervolgens nam het antisemitisme zijn ultieme gewelddadige vorm aan. De opvatting dat mensen met een beperking minderwaardig zouden zijn, en de schaamte en schande waartoe dat leidde onder hun verwanten, namen een vlucht toen zich vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw eugenetische theorieën en later ook experimentele praktijken manifesteerden. Het antisemitisme was al helemaal niet nieuw. Het verlangen naar zuiverheid, naar een vorm van eenduidige etnische of 'raciale' eenheid, was aloud en is nooit weggeweest. Tegelijk met en

tegenover de actuele nadruk op het belang van diversiteit – of eenheid in verscheidenheid – doet zich een heropleving voor van het streven naar ‘zuiverheid’ en van de pretentie dat er één nationale identiteit zou bestaan, waar bepaalde groepen buiten vallen.

Hoe kunnen ex-kolonialen én voormalige gekoloniseerden omgaan met dat specifieke verleden en met het erfgoed dat daarvan bewaard bleef?

Ik vind het moeilijk om anderen voor te schrijven hoe zij zouden moeten omgaan met een specifiek verleden. Bovendien vind ik het problematisch om te spreken of schrijven in termen van elkaar uitsluitende categorieën zoals ‘ex-kolonialen’ en ‘voormalige gekoloniseerden’. Reken je de hele bevolking van Nederland of België tot een van beide categorieën? Daarnaast heeft zich in de (post)koloniale praktijk veel ‘vermenging’ tussen beide groepen voorgedaan. Met name slaafgemaakte vrouwen kregen kinderen uit hun (vaak gedwongen) omgang met een planter, die dikwijls ook hun eigenaar was. Hun nazaten behoren dus niet eenduidig tot de ene of andere groep. Ik denk dat het belangrijk is om een gedeelde vorm te vinden om met dat pijnlijke verleden om te gaan. De podcast *De plantage van onze voorouders* van Maartje Duin en Peggy Bouva uit 2020 is er een prachtig voorbeeld van. Zij onderzochten hun gezamenlijk slavernijverleden: Duin als nazaat van een familie die een aandeel had in een Surinaamse plantage en daarmee in het bezit was van slaafgemaakten, Bouva als nazaat van mensen die daar werden gedwongen tot slavenarbeid.

Uitgaande van de vraag hoe mensen uit andere werelddelen in Europa met een

specifieke omgang met de geschiedenis van het nationaalsocialisme en de Shoah worden geconfronteerd, moeten we ons realiseren dat de historiografie en het maatschappelijk debat over de Shoah voornamelijk zaken zijn van de ‘westerse’ landen. Ondertussen hebben de historiografie en het publieke debat zich in de voormalige kolonies in hoofdzaak ontwikkeld rond het thema koloniaal geweld. De Israëliische historicus Amos Goldberg poneerde onlangs dat in de laatste tien jaar een zekere synergie is ontstaan tussen beide narratieven. Ik denk dat we veel kunnen leren van nieuwkomers van buiten Europa. Zij kunnen ons meer vertellen over de historische en intellectuele basis van het koloniale geweld. Dat was afkomstig uit Europa en kende hier een voortzetting in de structurele discriminatie van mensen uit de voormalige kolonies.

Welke bijzondere bijdrage kan mondelinge geschiedschrijving toevoegen aan de historiografie?

Bovengenoemde podcast is een treffend voorbeeld van de waarde van het oproepen en onderzoeken van herinneringen om de verschillende perspectieven recht te doen, maar ook om te ontdekken op welke momenten de raakvlakken beginnen te schuren. Meer in het algemeen is *oral history* van belang om te verkennen hoe het verleden doorwerkt in het heden en omgekeerd hoe het heden vorm geeft aan wat we ons kunnen of willen herinneren van het verleden. Het laat zien dat geschiedenis geen afgesloten gebied vormt en als zodanig op zichzelf bestudeerd kan worden. Al blijft het verleden wel degelijk een *foreign country*, zoals de Britse schrijver Leslie Poles Hartley (1895-1972) dat ooit zo mooi

heeft geformuleerd in de openingszin van de roman *The Go-between* (1953).

Hebben egodocumenten een meerwaarde die andere historische bronnen niet bieden?

Volgens mij hebben alle historische bronnen evenveel waarde, afhankelijk van de vraagstelling en de manier waarop zij kritisch tegen het licht gehouden worden. Egodocumenten bieden de mogelijkheid om de gedachten en activiteiten van personen in het verleden te volgen en die te relateren aan de invloeden uit hun naaste omgeving, zowel geografisch als sociaal en politiek. De protagonisten uit mijn volkskundeboek leefden niet meer, waardoor ik mij tot schriftelijke (ego)documenten diende te beperken. Voor mijn boek *Negotiating Racial Politics in the Family* (2020) gebruikte ik naast archiefmateriaal, kranten, tijdschriften en documentaire filmfragmenten ook egodocumenten zoals reisverslagen, briefwisselingen en memoires, in combinatie met *oral history*. Dat maakte het mogelijk om de verschuivingen in iemands opvattingen en in de omgang met de naaste omgeving te bestuderen. Het kost zowel de betrokkene als de onderzoeker heel wat inspanningen om die veranderingen te verklaren.

Hoe beoordeelt u, enerzijds als historica en anderzijds als geëngageerd burger, het principe van een (historische) canon?

In mijn hoedanigheid van zowel historica als geëngageerd burger, die voor mij persoonlijk onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, heb ik hierover geen eenduidig standpunt. Het idee dat een commissie bedenkt wat je over 'de' Nederlandse geschiedenis zou moeten weten, is op z'n

zachtst gezegd curieus en in zekere zin verwerpelijk. Daar staat tegenover dat een canon een goed hulpmiddel kan bieden om een gedeeld referentiekader te creëren, zeker als je bedenkt hoeveel nieuwe Nederlanders jarenlang de opbouw van een gedeeld referentiekader hebben moeten missen. Zolang het veranderlijke karakter van die canon benadrukt wordt en in de praktijk wordt gebracht, biedt hij ook een goed handvat voor discussies over waarom we bepaalde personen of elementen uit de vele ontwikkelingen in het verleden willen benadrukken. Dat geldt zowel voor het geschiedenisonderwijs als daarbuiten, zoals we onlangs hebben gezien toen de historische canon in Nederland werd herzien. Bij die gelegenheid werd onder meer plaatsgemaakt voor Anton De Kom (1898-1945), de Surinaamse antikoloniale intellectueel, auteur en verzetsstrijder. Dergelijke keuzes hangen samen met actuele debatten en dat vind ik beslist niet verkeerd. Met iemand als De Kom verbreedde de canon bovendien zijn enge oriëntatie op Nederland. Die 'glokalisering', de verbinding tussen lokale of nationale en globale geschiedschrijving, zou zeker nog meer aandacht moeten krijgen, gezien onze levensstijl in toenemende mate een transnationaal karakter krijgt.¹²

Heeft een historicus een opdracht of taak als publieke intellectueel, en zo ja welke?

Spreken in termen van 'opdracht' vind ik te pretentiefus en heeft iets religieus. Dus die termen gebruik ik liever niet. Maar dat je als historicus een idee moet hebben over wat je wilt met het soort geschiedenis dat je schrijft, onderwijst of op andere manieren in de praktijk brengt, is van belang. Ik stel ook altijd de vraag naar de 'rechtvaardiging' van het thema en de aanpak die

studenten kiezen voor hun scripties. Die rechtvaardiging kan op het wetenschappelijke terrein liggen, als we bestaande geschiedenissen met nieuwe informatie en een andere benadering ter discussie stellen. Maar ze kan ook maatschappelijk georiënteerd zijn, als individuen, groepen of instellingen willen wijzen op vormen van in- en uitsluiting die als vanzelfsprekend worden aangenomen. Vaak zullen die wetenschappelijke en maatschappelijke rechtvaardiging in elkaar haken. Dat zie je vandaag bijvoorbeeld in de historiografie over het Nederlandse slavernijverleden. Niet enkel worden bestaande studies over de omvang en de intensiteit van het aandeel van Nederlanders aan de slavernij ter discussie gesteld. Dergelijk onderzoek voedt ook de actuele discussies over systematisch racisme in de Nederlandse samenleving.

- 1 De Britse marxistische historicus Edward Palmer Thompson (1924-1993) muntte het concept *history from below* ('geschiedenis van onderuit') in zijn baanbrekende studie *The Making of the English Working Class* uit 1963.
- 2 Lhbtq+ is de afkorting van lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender en queer. De plus betekent dat er ook nog andere seksuele identiteiten mogelijk zijn.
- 3 Zoals Maarten Van Ginderachter, hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen, het ooit stelde: 'Onze overtuigingen voeden ons historisch onderzoek'. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 2005, p. 81.
- 4 'Kriminaliteit' en 'kriminologisch' in de toen gangbare spelling met k.
- 5 Barbara Henkes promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam. Haar proefschrift vormde nog datzelfde jaar de basis voor de gelijknamige filmdocumentaire, die journalist en televisiemaker Cherry Duyns maakte in opdracht van de VPRO. Van haar dissertatie verscheen in 1998 een Duitse editie.
- 6 Historicus Björn Rzoska, nu fractieleider van Groen in het Vlaams parlement, was in die periode een tijdlang wetenschappelijk medewerker aan de toenmalige Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius (UFSIA) in Antwerpen. Hij nam het Vlaamse luik van het volkskundeproject op zich en publiceerde daarover in het begin van de 21e eeuw alleen en samen met Barbara Henkes een aantal bijdragen in tijdschriften en verzamelbundels.
- 7 Barbara HENKES, *Uit liefde voor het Volk. Volkskundigen en hun zoektocht naar de Nederlandse identiteit 1920-1950* (2005). Naar aanleiding van die publicatie interviewde ik haar. Zie: *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar respectabiliteit, zichzelf en de Nederlandse natie*. In: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 6(2005)4, pp. 11-18.
- 8 Van 1977 tot 1992 bestond in Vlaanderen Protea. Die vereniging kantte zich tegen de internationale boycot van het Zuid-Afrikaanse apartheidregime en verspreide daarover wat zij objectieve informatie noemde, als tegenwicht tegen de door haar als tendentieuw gepericopeerde berichtgeving in kranten en tijdschriften en op radio en televisie. De leden waren vooral invloedrijke personen uit de politiek, het bedrijfsleven en de verbindinglijnen tussen beide.
- 9 De omschrijving Zuid-Afrikaanse Oorlog is gebruikelijk in de huidige Zuid-Afrikaanse historiografie. Voeger werd dit militair conflict vaak aangeduid als de Tweede Boerenoorlog.
- 10 In 2017 redigeerde Barbara Henkes samen met Caspar Dullemond en James Kennedy de bundel *'Maar we wisten ons door de Heer geroepen': Kerk en apartheid in transnationale perspectief*, waarin zij onder meer instond voor de inleiding. Datzelfde jaar werkte zij mee aan de, ook in het Engels vertaalde, verzamelbundel *Goede Hoop: Zuid-Afrika en Nederland vanaf 1600*, onder meer met de uitvoerige bijdrage *Belaste broederband: Nederland en Zuid-Afrika*.
- 11 Zie ook: Barbara HENKES, *Volkskunde. Een ongemakkelijke herinnering*. In: Jo TOLLEBEEK & Henk TE VELDE (red.), *Het geheugen van de Lage Landen*, Rekkem, 2009, pp. 69-75.
- 12 De voorbije jaren deed Barbara Henkes met studenten van de Groningse universiteit onderzoek naar wat ons in het noorden van Nederland herinnert aan de betrokkenheid bij de slavernij. Dat mondde uit in twee publiekshistorische publicaties: Margriet FOKKEN & Barbara HENKES, *Sporen van het slavernijverleden in Groningen*, Groningen, 2016 (herdrukt in 2017 en 2021); en Barbara HENKES, *Sporen van het slavernijverleden in Fryslân*, Groningen, 2021. Een recensie van beide boekjes is opgenomen in dit nummer van *Brood & Rozen*.